

کاربرد مطالعات تطبیقی در تاریخ

تاریخ دریافت: ۹۲/۸/۱۵

تاریخ تأیید: ۹۲/۱۰/۱۱

مریم حیدری*

چکیده: روش مطالعه تطبیقی یا مقایسه‌ای یکی از روش‌های تحقیقی در حوزه علوم اجتماعی است که این روش به منظور شناخت، تبیین و تحلیل پدیده‌های تاریخی است؛ مقاله حاضر به بررسی "کاربرد مطالعات تطبیقی در تاریخ" می‌پردازد. نخست براساس منابع مختلف تعاریفی از مطالعه تطبیقی ارائه شده و سپس به اهمیت روش تطبیقی و تاریخچه آن پرداخته شده؛ همچنین در این پژوهش دو دیدگاه موافقان و مخالفان تشخیص و موانعی که برای این روش در تاریخ وجود دارد مورد بررسی قرار می‌گیرد و افزون بر آن به استفاده روش مقایسه نزد جامعه شناسان اشاره شده و در این راستا کاربرد مطالعات تطبیقی از دید محققان مورد بررسی قرار گرفته است. روش غالب در این تحقیق روش توصیفی و کتابخانه‌ای است.

واژه‌های کلیدی: تاریخ - تحقیق - مطالعات تطبیقی - مطالعات مقایسه‌ای

مقدمه

هدف تحقیق تاریخی، به کار بردن داده‌های مربوط به واقعیت‌های مرتبط با رویدادهای گذشته و تفسیر آنها است. از این طریق می‌توان به عوامل مؤثر در بروز وقایعی که در گذشته رخ داده، پی برد و رویدادهای زمان حال را بهتر شناخت. تحقیق تاریخی کمک می‌کند تا با تحلیل داده‌ای مربوط به عادات، رسوم، سنت‌ها و چگونگی انجام اموری که به نحوی در گذشته بوده‌اند، درک بهتری بدست آوریم، در پژوهش‌های تاریخی تکنیک‌های خاصی برای انجام تحقیق و پژوهش وجود دارد که یکی از آنها مطالعات تطبیقی است.

روش مطالعه تطبیقی یا مقایسه‌ای یکی از روش‌های تحقیقی در حوزه علوم اجتماعی است که هدف آن شناخت، تبیین و تحلیل پدیده‌های تاریخی است؛ بررسی‌ها نشان می‌دهد که اندیشمندان شرقی همچون ابوریحان بیرونی، غزالی و ابن خلدون بدین روش تمسک جسته‌اند و با ارائه نظریات خود به تجزیه، تحلیل، مقایسه و مقابله حادثه تاریخی پرداخته‌اند.

به طور کلی مطالعه سازمان یافته رویدادهای همانند در موقعیت‌های جغرافیایی یا زمانی متفاوت را تاریخ تطبیقی گویند. تاریخ‌دانان تطبیقی مواردی را برای مطالعه برمی‌گزینند و با مقایسه آنها با یکدیگر، تشابهات و تفاوت‌های آنها را بررسی می‌کنند. (وبکی پدیا)

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

همچنین در این رابطه عبدالحسین زرین کوب می‌نویسد: «در تاریخ نیز مثل تمام رشته‌هایی که "موضوع" آنها با تکامل تدریجی سروکار دارد یک راه عمده نیل به "حقیقت" مطالعه تطبیقی است، یعنی مقایسه احوال پدیده‌ها از جهت نسبت و ارتباطی که با زمان و مکان دارند. حاصل عمده این گونه مطالعات هم عبارت است از طبقه‌بندی و تسلسل حوادث و مؤسسات.» (زرین کوب، ۱۳۶۲، ص ۱۳۵)

اهمیت روش‌های مقایسه‌ای

در دانش‌های اجتماعی- انسانی، امکان ایجاد اکثر دگرگونی‌های لازم در پدیده‌های مورد مشاهده، به منظور شناخت بهتر آنها همانند آنچه در دانش‌های طبیعی صورت می‌گیرد، وجود ندارد. برای مثال در علوم سیاسی دانشمندی که در باب اثرات وجود نظام پارلمانی بر کل جامعه به مطالعه می‌پردازد، نمی‌تواند دستوری صادر کند که براساس آن جامعه برای مدتی فاقد نظام پارلمانی باشد تا وی اثرات فقدان آن را مشاهده کند. از این رو ناچار است جامعه‌ای دیگر را که در آن نظام پارلمانی نیست با نظام جامعه خود مقایسه کند تا تفاوت‌ها و مشابهات آنها را یادداشت نماید.

به طور کلی دانش‌های انسانی، روش‌های مقایسه‌ای را جایگزین شیوه‌های آزمایشگاهی دانش‌های طبیعی می‌کند و در دو جهت از آن بهره می‌گیرد. (ساروخانی، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۱۷۷)

پښتو ښکلا څانګه علوم انساني او مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني

اهمیت کاربرد روش‌های مقایسه‌ای در دانش‌های انسانی هم از آن روست که این دانش‌ها در همه موارد نمی‌توانند به آزمایش یا دستکاری عمدی متغیرها پردازد و هم بدان سبب است که ماهیت پدیده‌های مورد مطالعه در این علوم تابع نسبیت است.

برای مثال زمانی که گفته می‌شود فرد "الف" خوب است، این استنتاج نه بدان جهت است که این فرد هیچ گونه عیب و نقصی ندارد، بلکه جهات مثبت شخصیت او در مقایسه با افراد "ب" و "ج" و... رجحان دارد، بدین‌سان ورود دانش‌های انسانی به عصر نسبیت‌گرایی یعنی پذیرش واقعیت و به تبع آن پیدایی جامعه‌شناسی تفاضلی یا تفاوتی، روان‌شناسی تفاضلی و... موجبات توجه بیشتر به این روش‌ها را فراهم ساخته است. بدین‌قرار، روش‌های مقایسه‌ای در زمره مهم‌ترین روش‌ها در دانش‌های انسانی به شمار می‌رود، غنای شناخت در پدیده‌های اجتماعی^۵ انسانی را موجب می‌شود و به طور قطع می‌توان گفت هیچ یک از شاخه‌های دانش انسانی بی‌نیاز از این روش‌ها نیست. (همان، ص ۱۷۹)

سابقه تاریخی

هر چند دانشمندان مغرب زمین در کاربرد روش‌های مقایسه‌ای و تمهید زیر بنای نظری و نیز ابعاد آماری و ریاضی این روش‌ها بسیار کوشیدند، لیکن نباید آثار برجسته اندیشمندان شرق مخصوصاً اسلامی را در این زمینه به فراموشی سپرد. دانشمندانی همچون ابوریحان بیرونی (۳۶۲-۴۴۰هـ.ق)، غزالی (۴۵۰-۵۰۵ هـ ق) و ابن خلدون (۷۳۱-۸۰۸هـ.ق).

پروپوزیشن کاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

روش‌های مقایسه‌ای، مبتنی بر درون‌فهمی دانست که بعدها مورد تأکید ماکس وبر قرار گرفت. (همان، ص ۱۷۹)

از سوی دیگر در غرب گرچه روش‌های مقایسه‌ای در یونان باستان با آثار ارسطو و مقایسه نظام‌های سیاسی آن زمان معمول گشت، لیک توجه به این روش از قرن هیجدهم در زبان‌شناسی صورت یافت و سرانجام در قرن نوزدهم متفکران اجتماعی، همچون دورکیم، ویکو، موننتسکیو و... بدین روش تمسک جستند و با آن پدیده‌های اجتماعی را در سطح کلان مورد مقایسه قرار دادند. (همان، ص ۱۸۱)

موافقان روش‌های مقایسه‌ای

دستیابی به روش‌های مقایسه‌ای و پذیرش و کاربرد آنها توسط بانیان دانش‌های انسانی منازعات شدیدی بین مخالفان و موافقان پدید آورد. ژوزف، جامعه‌شناس معاصر آمریکایی در اثرش تحت عنوان مقدمه‌ای بر منطق در ستایش از این روش نوشته است: «آنچه روش مقایسه‌ای یا تاریخی خوانده می‌شود، در بین نسل اخیر در بسیاری از رشته‌های تحقیق انقلابی پدید آورده است این روش کاربرد اصلی کلی دگرگون‌سازی شرایط به منظور کشف بهتر علل پدیده‌ای معین است.» فریمن نیز ادعا کرد که تنظیم و تدوین روش‌های مقایسه‌ای بزرگترین دستاورد فکری عصر ما بوده است فریمن مخصوصاً به کاربرد این روش‌ها در زبان‌شناسی و نیز شناخت بهتر نهادهای اجتماعی توجه کرده است. (همان، ص ۱۸۳)

پښتونستان د علوم او انسانیت د مطالعاتو فریښتی
پرتال جامع علوم انسانیت

مخالفان این روش:

بیشتر مورخان به طور طبیعی درباره موضوعاتشان به طور ضمنی به شیوه تطبیقی می‌اندیشند حتی اگر تنها به دنبال استخراج تفاوت‌های ملی یا مذهبی یا به دنبال قضاوت در مواردی مثل موفقیت، شکست، تجاوز و خوشبختی باشند، این ایده‌ها تنها در زمینه تطبیقی معنی واقعی خود را می‌یابند. رویکردهای تطبیقی به تاریخ و روش‌هایی که برای انجام آن صورت می‌گیرد، در زمان‌های گوناگون مورد حمله واقع شده‌اند. انتقادهای خاصی هستند که خیلی بیراه نیستند. بسیاری از نظریه‌پردازان اجتماعی اولیه نظیر مارکس، دورکیم و وبر، تطبیق را برای اندازه‌گیری تکامل جامعه به کار گرفتند. آنها جامعه را یک هویت زیستی معرفی می‌کردند که در حال تکامل است. (همان، ص ۱۳۶)

روش‌های مقایسه‌ای مخالفانی جدی دارد که با استناد به دلایلی محکم به انتقاد از این روش پرداخته‌اند. گیسنبرگ در اثرش به نام مطالعاتی در جامعه‌شناسی پس از بحشی مبسوط در نقد این روش نوشت. «این روش نه قرابت ژنتیک را مشخص می‌دارد نه توالی زمانی را» گذشته از این روش‌های مقایسه‌ای با دیدگاه‌های ساخت‌گرایان، مطالعات کارکرد گرایان و طرفداران مکتب تفهیمی سازش‌پذیر نیست. زیرا در این سه مکتب توجه به واحدهای کارکردی و معنای آنها در چارچوب مجموعه‌ها یا زمینه‌هاست و حال آنکه به هنگام مقایسه باید جزئی را از کل منتزع ساخت و با دیگر اجزا که خود از بطن زمینه‌های اجتماعی خویش جدا شده‌اند، مقایسه کرد. (ساروخانی، ۱۳۸۲، ص ۱۸۴)

پښتو ښکلا ښوونځي
پښتانه ښوونځي
پښتانه ښوونځي

۴- در مورد تمامی ابعاد حوادث تاریخی نمی‌توان اسنادی متقن یافت و گاه اسناد موجود در تناقض‌اند؛ از این رو به اصطلاح گورویچ محقق تاریخی به ناچار دست به بازسازی عناصر و پیوند آنها و در مواردی پر کردن خلاء با اندیشه‌های خویش می‌زند.

بدین ترتیب، مقایسه‌های تاریخی (چه مقایسه وضعیت‌های جامعه در مقاطع گوناگون زمانی و چه در مقایسه گذشته جامعه با جوامع دیگر) محدودیت‌های بسیاری می‌یابد که مستلزم آگاهی محقق از آنهاست، بدون آنکه فراموش شود که شناخت تاریخی از اهمیت ویژه‌ای در راه انباشت داده‌ها در دانش‌های انسانی برخوردار است. (همان، صص ۱۸۵-۱۸۶)

استفاده جامعه‌شناسان از روش تطبیقی

بسیاری از جامعه‌شناسان اولیه زمانی که درصد بودند الگوهای تاریخی عمده دگرگونی اجتماعی را پیدا کنند، از مقایسه به عنوان روش تحلیل و تبیین بسیار استفاده می‌کردند. برای مثال اگوست کنت (۱۸۵۷-۱۷۹۸) جوامع گوناگون را با این نیت مقایسه می‌کرد تا نشان دهد که همه جوامع بشری در مسیر مشابهی تکامل می‌یابند. کنت "قانون سه مرحله‌ای" تحول اجتماعی را مطرح کرد که بنا بر آن همه جوامع بشری در گذشته، حال و آینده ضرورتاً از این سه مرحله تحول عبور می‌کنند. این نتیجه‌گیری او مبتنی بود بر بررسی هر چند انتخاب شده ولی گسترده تاریخ انواع جوامع بشری. مارکس نیز در تأیید نظریه‌اش دال بر حرکت گریزناپذیر تاریخ از کمونیسم ابتدایی به فئودالیسم و سرمایه‌داری و در آخرین مرحله کمونیسم پس از انقلاب سوسیالیستی، از شواهد مقایسه‌ای استفاده کرد. (پاتریک مک نیل، ۱۳۷۶، ص ۷۲)

پښتو ښکته علمون انساني و مطالعات فرېښتې
پرتال جامع علمون انساني

همان طور که گفتیم منظور از تحلیل تلریخی^۵ تطبیقی نوعی از تحلیل کیفی است که موضوع آن وقایع خاص تاریخی است. این وقایع به صورت کیفی سنجش پذیرند. محدودسازی تحلیل به این نوع وقایع به معنای آن نیست که داده‌های آماری موجود را در باب روندهای کلان اجتماعی نمی‌توان تحلیل تطبیقی کرد، بلکه تأکید ما بر وقایع خاص تاریخی به این دلیل است که بتوانیم از طریق آموزش منطق تحلیل تطبیقی^۶ کیفی، پژوهشگران علم اجتماعی را در تحلیل پدیده‌های کیفی کمک کنیم. (ساعی، ۱۳۸۷، صص ۲۰۴-۲۰۶)

کاربرد روش تطبیقی

در اینجا سؤال کلیدی این است که در چه شرایطی کاربرد روش تحلیل تاریخی^۷ تطبیقی (کیفی) ضرورت می‌یابد. پاسخ این سؤال را با کمک معیارهای حادثه خاص تاریخی، واحد تحلیل و علیت جستجو می‌کنیم.

اگر حادثه خاص تاریخی را تنها معیار رجوع به تحلیل تاریخی^۸ تطبیقی بدانیم این معیار تنها وجه تاریخی تحلیل را پوشش می‌دهد؛ چون تحلیل تطبیقی در پژوهش‌های دیگری مثل پیمایشی نیز صادق است. اگر معیار را نوع واحد تحلیل بگیریم فرض ما این است که استفاده از واحدهای تحلیل بزرگ‌تر به جای واحدهای کوچک‌تر (مثل فرد، خانواده و غیره) به احتمال زیاد به کنترل متغیرهای مزاحم و عوامل فردی منجر می‌شود و واحدهای بزرگ‌تر شرایط نسبتاً مشابهی پیدا می‌کنند.

پروپوزیشن کاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

حوادثی از نوع E به صورت منظم همراه باشد. این نوع رابطه در تحقیق تاریخی^۵ موردی به دست نمی‌آید.

بنابر این مقایسه واحدهای تحلیل بزرگ‌تر به منظور دستیابی به علیت، انجام دادن تحقیق تاریخی - تطبیقی را توجیه پذیر می‌سازد. در اینجا علیت در پرتو تئوری جستجو می‌شود.

در تحقیق تاریخی^۵ موردی، جستجوی توالی حوادث را درون یک فرایند تاریخی که به تولید حادثه خاص منجر می‌شوند می‌توان نوع خاص علیت (مکانیزم علی) نامید؛ اما علیت به معنای هم تغییری منظم نیازمند نظم استقرایی و آزمون توالی زمانی حوادث در چند واحد اجتماعی بزرگ‌تر است. این آزمون از طریق حضور و غیاب آنها انجام می‌شود. در این معنا نظم استقرایی به عنوان روشی برای بررسی تجربی فرضیات علمی تابع مکانیزم علی است. در واقع حکم به علیت (C علت E) مبتنی بر اثبات هم تغییری منظم میان سلسله حواثی از نوع C با حادثه‌ای از نوع E است.

در خصوص استدلال علی (علیت) ذکر این نکته مهم است که وقتی گفته می‌شود C علت E است معنایش این است که حادثه C شرط لازم و یا شرط کافی برای وقوع حادثه E است. این نوع رابطه از قانون استنتاج می‌شود. C در صورتی شرط لازم برای وقوع E است که C برای وقوع E را تضمین می‌کند و C بدون E واقع نمی‌شود. در اینجا باید گفت علیت را در وقایع اجتماعی قطعی فرض کردن با منطق روش علوم اجتماعی ناسازگار است و

پښتو ښکته علمون انساني و مطالعات فرېښتې
پرتال جامع علمون انساني

کارکردها و تاریخ، وجود مفاهیم، مقولات، مفروضات، تمثیل‌ها و الگوهای عام در کلیه علوم فوق ضروری است. (همان، ص ۳۳۸)

شیوه تحلیل داده‌های تاریخی - تطبیقی

تحلیل شواهد تجربی از طریق روش تحلیل تطبیقی به دو صورت انجام می‌گیرد:

الف) توصیفی و ب) تبیینی

هر یک از این دو نوع تحلیل را می‌توان در سه سطح انجام داد:

۱- درون سیستمی یا درون گروهی

۲- بین سیستمی یا بین گروهی

۳- کل سیستمها یا کل گروهها

البته در تحقیق تاریخی، تحلیل تطبیقی تنها در سطح درون سیستمی و بین سیستمی انجام می‌شود؛ اما تحلیل داده‌های پیاپی و آمارهای موجود در هر سه سطح انجام پذیر است.

تحلیل درون سیستمی:

در تحقیق تاریخی ° تطبیقی مانند سایر تحلیل‌های تطبیقی یکی از مشکلات تحقیق ویژگی‌های زمینه اجتماعی آن است. تحلیل یک واقعه بدون توجه به زمینه‌های اجتماعی ° فرهنگی متفاوت آن، تحقیق تطبیقی را با مشکل مواجه می‌سازد. تحلیل درون سیستمی روشی

پښتونستان ښار علمي او مطالعاتي مرکز
پرتال جامع علوم انساني

برای اثبات اینکه حادثه‌ای علت حادثه دیگر است روش مناسب روش تحلیل بین سیستمی است که در آن هر دو حادثه با هم حاضر یا غایب باشند. این روش برای درک علیت مناسب است.

در واقع تکیه‌گاه اصلی روش تحلیل تاریخی ° تطبیقی در سطح بین سیستمی علیت به معنای هم‌تغییری منظم است. از طریق تحلیل بین سیستمی عواملی جستجو می‌شود که پا به پای حضور و غیاب واقعه، حضور و غیاب دارند. در اینجا هدف دستیابی با استنباط علی از طریق مشاهده مکرر تغییرات در شرایط مقدم بر وقوع یک واقعه است. (ساعی، ۱۳۸۷، صص ۲۱۰-۲۱۲)

خلاصه سخن اینکه شیوه و روش مطالعات تطبیقی امروزه در گستره علوم انسانی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. به طوری که بسیاری از محققان بر این امر واقفند که این شیوه مطالعاتی نکات مهمی از گستره اندیشگی را مورد نقد و بازخوانی قرار می‌دهد و همچنین معتقدند که مقایسه داده‌های تحقیق اساس هر پژوهش است و هیچ دستاوردی بدون مقایسه معنی ندارد.

پروپوزیشن کاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پښتو ښکته علمون انساني و مطالعات فرېښتې
پرتال جامع علمون انساني

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی